

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ ВО СКОПЈЕ
Историско-филолошки оддел
Книга 3 (1950), № 3
ANNUAIRE
DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
Section historico-philologique
Tome 3 (1950), № 3

Vaso Tomanović

ИЗРАЗ ЛИЦА И ИЗГОВОР ГЛАСОВА

Vaso Tomanović

L'EXPRESSION DU VISAGE ET LA PRONONCIATION DES SONS

Skopje — Skopje
1950

ИЗРАЗ ЛИЦА И ИЗГОВОР ГЛАСОВА

Познато је колико се изразом лица могу исказати осећања. Колико се она мењају док говоримо, толико се, више или мање приметно, мења и израз нашега лица. Пошто увек осећамо потребу да посматрамо лица, да се интересујемо што та лица изражавају и да се сећамо и приповедамо што су она изражавала, постоји велики број речи које исказују те промене: надути се, напухати се, намршити се, итд; колутати, превалити, стрићи, звијерити, жмиркати, стријељати очима, исколачити, разгорачити очи итд.; развући, искривити уста, смијати се испод брка, зинути од чуда, кесити се, искељити зубе и т. д. Машта је неуморна у изналажењу нових речи за израз човечјег лица. Пошто се у говору израз лица, а тиме и унутрашност усне дупље, стално мења, као што се мењају осећања, мења се и боја гласова из којих је говор састављен, јер и најмање промене у усној дупљи модификују гласове. Као што наше осећање утиче на наше мисли, тако утиче и на гласовну форму реченице, којом се та мисао исказују. Кад се управи пажња на поједине гласове из којих су састављене речи у реченици, види се да тај утицај долази до израза у њиховој висини, боји и интензитету. „У различитим положајима мускулатуре читаве доње половине лица исказују се променљива душевна расположења, која каткад могу доћи у сукоб са оним положајима који су потребни за правилан изговор онога што се хоће да у исто време каже“ (О. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, стр. 23). Али баш оваково отступање од конвенционалног, шаблонског, „правилног“ изговора речи ствара спонтани, живи музички израз, јер се тако израз лица преноси на речи и у њима огледа. Најмање промене гласова ми не запажамо као појединости, али примамо целину, целокупни њихов утисак, тако да по гласу можемо да познамо расположење у коме се налази онај који говори. На пр. једва приметно задовољство, које још није прешло у видљиви осмех, опазићемо не само по гласу који је музички чистији, виши и блажи, него и по вокалима који постају отворенији. „Осмејак тиме што се повлаче у страну усни углови утиче да вокали не постају сасвим заокружљени“ (op. cit. стр. 24).

Спонтани, природни смех није изграђен из артикулираних гласова, али ти неартикулирани гласови према положају који у том случају добива усна дупља потсећају на разне вокале (осим ниског, тамног вокала у, при чијем изговору уста имају положај врло различит од положаја који имају при смејању). Кад смех није спонтан, кад се смејемо под јачим или слабијим утицајем наше воље, онда се он састоји из артикулираних гласова: *ха-ха-ха, хо-хо-хо, хе-хе-хе, хи-хи-хи*. Овако забележене врсте смеха налазе се у књижевним делима, и можемо их сматрати као неку врсту узвика. Извештачен смех се јавља и са вокалом у: *ху-ху-ху*; њиме се исказује потпуно неугодно осећање слично ономе које се исказује узвицима у, ху, ух. Пошто је разнолик положај уста при смеху, разнолики су и гласови, па се зато у речима које имитирају смех налазе врло различити самогласници. У *Rječniku Jugosl. Akad.* (= Rj.) налазе се глаголи: *хохоишаћи, кекеишаћи се* и *никоишаћи се*; у Дубровнику *хихишишаћи се*. У другим језицима *хохоишаћь, хихикаићь, чучхотаћ, чачхаћ, кахџџω* итд. У пољском *chęchać się* („mit. sek. Nasalierung“, Berneker, *Sl. Wört.* 393) поред *chęch* биће постао назал *ę* да се означи „пригушено смејање“ за време којег због више или мање затворених уста већи или мањи део вавдушне струје излази кроз нос.

Постанак неких речи и израза показује нам у коликој мери постоји свест о разним променама у говорном органу. У глаголу *дераћи се* мисли се на дерање које производи нагла, јака ваздушна струја, која нагло продире кроз гласне жице, тако да после такве вике, ако је сувише јака, заболи грло и промукне; тако се рече: „Ајде више, одрло ми се грло зовући *ше*“; такве су и промене које се исказују речима: *прождираћи гукне, учињела ми се гука у грло, загрљушио се од иједа* (у Боки Которској). Због тих промена настају разне промене у гласу: храпави гласови, режање, промукао глас; због дрхтања у узбуђењу дрхтав глас: *шресе му се (дрхћи) глас од иједа (од страха)*, због кривљења лица (*искривио уста од иједа*) кривљење гласа, што се такође чује у обичном говору (*њему се искривио глас*). И кад би се у мраку неко на нас развикао кривећи лице, ми бисмо осетили да се он криви; искривљени глас изазвао би у нашој свести слику његова лица. Зато се и каже *кривићи се, раскривићи се* на некога у значењу викати, развикати се на некога. У Rj. V 572 поред речи *кривићи се* стоји: „*Vikati sa svom silom... Viće postalo od toga, što čeljade od boli, od straha, od ljutine itd. svakako krivi svoje tijelo, a osobito usta*“. Кривљење је различито према томе да ли је оно последица бола, страха, срџбе или којег другог афекта. Кад се криви лице, криви се и глас. Можемо и хотимично направити неки израз лица и искривити говор да бисмо изразили наша осећања. Познат је израз

са уозбиљеним и као преплашеним лицем, са уздигнутим обрвама, избуљеним очима, напрегнутим мишићима лица и заокругљеним уснама, обично пропраћен уздигнутим кажипрстом; то је израз којим се показује детету да нешто не сме радити, јер би за њ то било опасно. Овом је изразу сличан израз лица којим се исказује страх; тај је израз попраћен обично узвиком у. У вези са оваквим изразом биће настало заокругљавање вокала у примеру: *schröcklichen, tiefen, finsternis* (Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, стр. 249) које је извршено да би се тамним вокалом што боље изразило страх који изазива тама. Сличан је положај уста уопште у неким изразима лица којима се казује да је нешто необично и да томе треба поклонити пажњу. Наравно да је израз лица друкчији према томе да ли нам се та необична ствар свиђа или не свиђа, па да ти гласови имају и различиту боју; тако се, иако заокругљени, ипак разликују од наведених самогласника *ü* и *ö* у речима *Bürne* („gute“) место *Birne* (gewöhnliche) „*söhr* (herzlich)“ место *sehr* (schmerzlich)“, које Јесперсен наводи на истом месту

Сасвим су друкчији изрази лица којима се исказује омаловажавање. У њима су мишићи лица лабави, усне развучене на разне начине према томе каква осећања прате овај израз. Кад се неке изразом лица исказује изругивање, лице се избечи, изобличи; понекад се не водећи рачуна о пристојности, више или мање исплази језик: да би се постигао што јачи израз омаловажавања, уместо да се *покажу зуби* покаже се – језик. Обично се у таквом случају изговори ружан узвик *еа̂* или *беа̂* са режањем јачим или слабијим. (У том случају преграду која је потребна за изговарање гласа *б* направе језик и горња усна; такво *б* има своју посебну боју). Тај узвик је неуглађен и неугодан тачно онолико колико и лице, које је тачна његова слика. Сличан је и узвик *не̂* и *не̂* место *на̂* (= *на̂*, *нате*, Вуков Рј.) уз избечено лице и гест којим се неке *одмјери од шаке до лакша* („*kad se kome hoće naznačiti da neće ništa dobiti*“ Рј. VIII, 272; покаже се рука са стиснутом шаком, а другом се удари по лакту показане руке); због приближавања језика непцу при смеху и прелази обично у *њ*, па се каже *ње̂* и *ње̂*, *пјака*, *иб.* место *не̂*, *не̂* Оваква гримаса претставља слику сасвим супротну љубезном осмеху, којим се исказује најљепше осећање према неке и у којем случају лице, а тако и глас, добива најугоднији и најљубазнији израз, али ипак она има везе са осмехом, јер у сваком ругању има подсмехивања, због чега и имају ове две речи слично значење; само се у овом изразу смех толико искривио и лице толико изобличило, да се смех скоро и не запажа. У другим случајевима смех може да се запажа мање или више, нека-

да и да преовлада, а његова искривљеност и намештеност једва да се запази. Смехом се често исказују неугодна осећања; да су неугодна показује то што је он на разне начине искривљен. Много пута хтели бисмо да се насмејемо; пошто није од срца, искриви се и преко наше воље, и то на разне начине према томе да ли је он помешан са злурадошћу, срџбом, тугом, болом, разочарањем или каквим другим осећањем, па се говори и подругљивом, ироничном, саркастичном, срдитом, тужном, сажаљивом, горком или леденом осмеху. Такови изрази лица могу се и хотимично направити да бисмо изразили та осећања. Пошто је положај уста у оваквим изразима лица са лабавим мишићима најближи положају уста при изговору гласа e^a , при таквом изразу вокали добивају нешто од боје тог гласа или сасвим у њ прелазе. Изговор тога гласа је несталан и различит не само због тога што је израз лица различит према томе какав је квалитет и интензитет осећања, него и због тога што се тежи за тим да се сваки глас изговори како је убичајено, па се стога овакав глас обично изговори само као прелазни вокал к оному који би морао да се изговори и у који обично у мањој или већој мери и прелази. Примери забележени у Боки: $\text{пре}^a\text{се}$, $\text{пре}^a\text{че}$ (место прасе , праче < прашче), $\text{ше}^a\text{ро}$ (место шаро), $\text{не}^a\text{ш што?}$ (место: знаш што?), $\text{ше}^a\text{ћеш бе}^a\text{гаши}$ (место: што ћеш богаши), у изразу лица са развученим уснама, сасвим различно од бдоми (место бдогами , у Рисну и у Црној Гори) у изразу са заокругљеним уснама, где је o продужено, а у следећем слогу прешло a у o због процеса заокругљивања усана. У вези са презривим изразом лица и везници $да$, $па$ изговарају се као $де^a$, $пе^a$. У Дубровнику: $\text{кре}^a\text{гу}$ (к врагу), у Бањој Луци $\text{онај ге}^a\text{д}$ (гад). У Боки (Лепетане) каже се \hat{a} у значењу $не$. То a често се изговара као e^a , и то хотимично као што се у том случају хотимично направи и израз лица са развученим и искривљеним устима. У Котарима, у северној Далмацији, место $не$ се често каже $де^a$ или $де^e\hat{a}$; искривљеност вокала a показује да то $да$ не треба узети озбиљно, него да је то подругљиво, иронично $да$. Овакав изговор ове речи у овом значењу постао је сталан.

Овај глас који се приближује гласу e у једној врсти речи за омаловажавање, потсмех, изругивање или презир претворен је у право e , а тиме је истакнут печат који је на овај глас ударила гримаса; поред тога реч се искривила, па је већ и тим, као лице у искривљеном огледалу, изазвала утисак нечег смешног. Те су речи:

бечиши , бечим (се), [избечити, избечим (се)] „Od XVI vijeka... а. објекат је образ или који dio од образа (и је-

dinom primjeru čeljust), značenje je: iskriviti (kao od tjelesne boli ili za rug)... *b.* objekat su oči, te je značenje izvaliti... *c.* sa se reflektivno... iskriviti lice... izbečiti se na koga uz izbečiti oči "Rj. IV, 132; „bočiti se ringi obniti. Postanjem od *bok.* isporedi bečiti" Rj. I, 468 i „izbočiti isporedi ispurčiti" Rj. IV, 139]. Овај глагол постао је од *бочиши*, *бочим* („kriviti, savijati... bočiti se... ringi, obniti... isporedi bočiti, bacati" Rj. I, 468), *избочиши*, *избочим* („isporedi ispurčiti" Rj. IV, 139) преласком *o* у *e*. Он је најпре означавао бечење, испупчивање очи: бечити очи (на Корчули: избочити очи), буљити, а доцније је у вези с рефлекс. *се* почео означавати читав израз лица.

Са сличним значењем постоји и глагол *бућиши се*, *бућим се* за који се у Rj. каже: *irasci, nadimat se od srdnje, nadutu biti srdeći se.* — Postanjem od *buć*, које се по свом postanju узима као нешто *naduto, napeto*“ Rj. I, 706, али пошто постоји глагол *избућити*, *избућим* са значењем *избуљити*, и глагол *бућити* се могао би имати слично значење. За варијанту *избућио* („Maćak čuči na prekladnju, otegaо repetinu, izbućio... očetine. Vuk (?) živ. 10 Rj. IV, 145) каже се у Rj. да је „jamačno štamparskom ili pisarskom griješkom mј. izbućio“, *ib.*, али овде би се могло налазити и *č* као што поред имене *бућ* („tal. *boccia, lopta, isporedi buća, bući, bućiti se, buća*“ Rj. I, 706), *бућа*, постоји и варијанта *буча* („tal. *boscia*“ Rj. I, 703). Ако је од *бућ* или *бућа* постало *бућити се*, онда је од *буча* могло постати *бучити се*; у обадва случаја значи: *избуљити очи* тако да изгледају као лопта. Ако постоје или ако су постојали глаголи *бучити очи*, *бучити се*, онда је и од њих могао постати глагол *бечити очи*, *бечити се*.

Бељиши се, *бељим се* („*vidi bekeljiti se, govori se u Lici i u Dalmaciji: što se beljiš na me?*“ Rj. I, 230). Овим се глаголом такође исказује испупчивање очи; изгледа да је постао од *буљити*, *буљим* [„*exserere (oculos) ... govori se samo: buljiti oči ... može biti da je pred lj otpalo h, te se govori mjesto buhliti, isporedi buhnuti, nabuhnuti, podbuo*“ Rj. I, 731 „*buljina ... sova*“, *ib.* „*buljioka, f. o' žabi*“ ... *isporedi buljoka, buljook*“ *ib.*]. И у овом глаголу се исказује испупчивање очи, било да је истог порекла којег *бухнут*, или да је постао од *буља* (*zrno kukuruzovo na vatri raskokano, kokica, u Srbiji ... vidi bula ... od koje je i postala*“ Rj. I, 730), *bula* [„*pečat ... kako se i pečat zove bula zato što je okrugao i pupčast kao mјehur ili klobuk na vodi (lat. bulla tal. bolla)*“ Rj. I, 728].

Кесиши, *кесим* [„*svagda s objektom zube, otvarati usta (uprav same usne) i tako pokazivati zube; kaže se o čeljadetu i o životinji, n. p. o čeljadetu (kao podrugljivo) kad se smije, o psu kad se jedi i prijeti.* — *isporedi kečiti, keziti.* — *Nepo na-*

ta postanja, mogla bi biti onomatopejska riječ... sa se, reflektivno, znači što i kesiti zube. — U Vukovu rječniku: „lachen und die ähne weisen“ Rj. IV, 940; „Fremd: man denkt mit unrecht an ein türk. kesinti spott“ Mikl. Etym. Wört. 116; „nakésiti, nakésim, pf. t. j. zube, nasmijati se poka ujući zube... i nakésiti se“ Rj. VII, 389; „okésiti, okésim, pf. iskesiti... Ima i okesiti se, t. j. iskesiti se... okesiti se na koga“ Rj. VIII, 811]. Овај глагол постао је од кисити, кисим („ponešto kiselu biti“ Iv. Br. I, 527; kîsjeti, kîsim... biti po malo kisela ukusa. — Od XVIII vijeka... säuerlich schmecken“ Rj. V, 9; „1. kisati, kisam, i kišem... rus. (о)кисать, češ. kysati... polj. kisać, ... 2. kisati, kisam, impf. kriviti i mijenjati licem kao što biva kad čeljade hoće da zaplače. — Isporedi 2. kiseo. — U Vukovu rječniku... „os ad fletum diduco“ Rj. V, 6. Овде је у циљу изругивања израз лица с показивањем зуба при смејању успоређен с изразом и показивањем зуба када се куша нешто кисело. [Чешки „kyseliti se (na koho) sauer sehen, saure Mienen machen“, „kisele hleděti sauer sehen“; оваквим поређењем пастао је и израз „kyselá tvář saueres Gesicht, saure Miene“, руски: „сделать кислое лицо“ „кисловатая улыбка“]. У басни о лисици и грожђу алудира се на овакав израз лица; претстава киселог грожђа повезује се с претставом лисичиног погледа управљеног у грожђе и лица које добива кисели израз [не зато што лисица замишља како је кисело, него зато што замишља како је слатко, а она мора да га се одрече: „trnu zubi od njega. (Kazala lisica kad nije mogla da ga dohvati)“ Rj. III, 469]; и за лисицу се каже да се кеси: „(Lisica se) srdila na nj i kesila zube“, Rj. IV. 940.

Келјити се, келјим се („smijati se, pokazujući zube; kesiti se, keljiti se, u Lici... Šta ti vavije na me te tvoe zuberine keljiš?“ Rj IV, 935) = kesiti se + beljiti se

бекељити се, бекељим се „usta kriviti rugajući se, od čega je i postalo, i beljiti se... Bekeljiti se na koga“ Ri. I, 227) = бечити се + келјити се.

издречити, издречим („Od XVIII vijeka... vidi izbečiti... Izdrecio oči ka vilen... sa se, reflektivno razvikati se“ Rj. IV, 161). Ова реч је постала од издрачити, издрачим („oči sa strogošću izbečiti popreko. — reflektivno: izdračiti se... isporedi izdreciti“ R. IV, 160), које ће бити истог порекла којег и стсл. зрачити spectare („asl. I. zrěti glänzen, sehen... s. I. nazreti... zazreti erblicken... ždraka strahl. ždraknuti“ Miklošić Etym. Wört. 402). Глагол *издречити се*, са значењем: „razvikati se, izdrijeti se“ *ib.*, морао је постати од издречити (очи) + дерати се („vikati sa svom silom“ Rj. II, 341), издријети се [„razvikati se (na koga), ispsovati“ Rj. IV, 162]. Могло би се мислити и да је издречити очи постало од издречити се, а ово од издријети се + бечити се (аналогно односу бечити очи, бечити се).

издрелѣшии, издрелѣим [„(оѣи), *vidi izbečiti... i izdrečiti... Stoji prema izdrečiti kako izbeljiti prema izbečiti*“ Rj. IV, 161) = издречити + избуљити, *избуљим* [„objekat je samo oči ili oko), *izvaliti*“, Rj. IV, 146].

искрлешѣшии, искрлешѣим („оѣима, *izbuljiti oči... U naše vrijeme*“, Rj. III, 901) = *избечѣши* + *крлѣушиѣ*, *крлѣушиѣ* („f. lju-ska od ribe“ Rj. V, 596), „asl. ... skralušta rinde: der zweite theil setzt ein lusk - voraus, woher nsl. luska squama... kreljušt, krljušt schuppe“, Mikl. Et. W. 302. т. ј. тако *избуљити* оѣи да површина оѣних јабучица својим сјајем сличи на љуску од рибе.

крелѣшии се, крелѣим се („*plakati kriveći ustima... U naše vrijeme*“, Rj. V, 529). Даничић у Кор. 211 претпоставља да је овај глагол истог порекла којег и кремен. Berneker [Sl. Wört. 611) ставља га поред речи *крелѣ* и мисли да је из нем. kreuel. Маретић у Gram. 342 каже: „*biče mjesto kriveljiti se, т. ј. kriviti se*“; ово изгледа највероватније: оно што ова реч значи исказано је и њеном гласовном формом (њенѣим кривљењем).

кечѣши се, кечѣим се (говори се у Боки Кот. и Дубров-у значењу *кочоперити се*; у Rj. „*kéčiti... vidi kesiti*“, IV, 931). Овај глагол са значењем *кочоперити се* постао је од *кичѣти се, кичѣим се* („*ponositi se, razmetati se... stsl.ov. kyčiti se, rus. кичѣтѣся*“ Rj. IV, 943; „*kičeljiv... tašt... kичливый*“ ib.). Каже се и *укеѣити се, са значењем: поносеѣи се укучено се-дети или стојати*. Овакво значење добио је овај глагол мешањем с глаголом *кочити се* (што се „*kaže o čeljadetu kad stoji ukorijepљeno kao kolac: obično se shvaća da tijekom čeljade pokazuje oholost i veličanje*“, Rj. V, 144).

Келѣѣши се, укелѣѣши се, накељѣѣши се, накуљѣѣши се, прекуљѣѣши се. Ови глаголи употребљавају се у Боки (Лепетане). Они су постали од речи *куљѣ* [„*kuļja trбуh uорѣе, pa osobito veliki debeli trбуh, trбуšina (u čeljadeta, rједе u životinje*“, Rj. V, 771; „*куљѣ (schimpflich) vide trбух*“, Вуков Rj. (= В. Rj.)]. У разним словенским језицима ова реч означаје *врећу, торбу* и сл.; дакле *куљѣ* је *трбух* који је сличан *врећи*. По унутрашњости он се могао замислити као *врећа* која се напуња *јелом*: Велики спуштен *трбух* могао је такав изгледати и по својој вањштини [„*Спусти куљѣ, а обриви брке*“ (Гор. Виј.), „*куљѣва жена (schimpflich) т. ј. трудна*“ В. Rj.]. *Накељѣѣши се, накуљѣѣши се, прекуљѣѣши се* значи *прејести се* (и у Дубровнику постоје глаголи *накуљѣѣши се* и *прекуљѣѣши се* са истим значењем). То значење одговара значењу *које има куљѣѣши* у Rj. V, 722: „*slagati na svu silu u što usko (vreću, špag) napunјati, zбијати*“. У Боки (Лепетане) каже се *накељѣѣши се робе* (У Дубровнику: *накуљѣѣши се робе*), са значењем: *обуѣи испод горњег одела много рубља, тако да због тога чељѣде изгледа као да је куљѣво,*

У глаголима *кељаши се, искељаши се, укељаши се* у друштво, у значењима извући се, увући се, замишља се као да се човек куљом пробија напред. Овај је глагол направљен слично глаголу *главињашти* (тумарати). Као што се види сви ови глаголи имају подругљиво значење, па је због тога у њима прешло у *е*.

раскречиши, раскречим постало је од *раз-крак-иши* [крати = корачати, кракат „и кога су краци (дуге поге)“ Rj. Ivek. Broz I, 575], или од *раз-крочиши* („krōčiti... do-, o-, pre-, za- vidi kogačiti. v. impf. krakati“ Iv. Br. I, 587). Да се ова реч употребљава у подругљивом значењу види се из примера: „Razkrečio se kao žaba na močilu (kad ko ružno sjedi, te mnogo mjesta zauzme, n. p. djeca kod vatre)“ Iv. Br. II, 303, у којему се положај ногу у човека упоређује са положајем ногу у жабе, и из примера: „raskrečio se kao rak na brzaku“ („Kad se ko gradi veći nego što je“), у којем се положај ногу упоређује са положајем ногу у рака (у супротним правцима).

кенкерушиши се, накенкерушиши се говори у Боки и Дубровнику (у Дубровнику песма: „А што си се накенкерушила“). Овај глагол је истог порекла којег и речи: *кокорав, раскукорен*. Значење му је (подругљиво): китити се, кинђурати се (кокоравъ „crispus“, кукурјав „kraus“, Verneker, *Sl. Wört.* 540). У овој речи назал је истог порекла којег и у речима *крѣмѣо*, (од *крейаши*, тал. sperare) и *клѣмѣо*, *клѣмѣсало* (стслов. *клејаши*). Он је постао на основи назалног изговора наглашеног самогласника који изазива посебна подругљива гримаса са раширеним ноздрвама.

уцмѣкаши, уцмекам (У значењу: убити; забележено у Баналуци) постало је од *цмѣк* („а он њу цмѣк = он је цмокну“; „цмѣкац в. цмок“; „цмѣкнути, пољубити да цмокне“, Сх - нем. реч. Ристића и Кангре; „гласови узети од цмокнути; као окрњен императив: цмѣк, цмок, изљубише се као браћа“; цмокати „види цвокати, од чега је и постало промијенивши в на м, од прошлог вијека... коњу цмока тко умирујући га... Сваког љуби, сваког цмока“ Rj. I, 818; цвѣкати, цвѣкнути „osculari cum speritu“ „Повуку дијете за ухо и устима цвокну“, Rj. I, 874; цвѣкати „дршћући ударати зубом о зуб... Постањем од цвокати, којему се значење раширило и на друге гласове налик на оне који се њим казују“, ib. Као што се види из ових примера ономотопеја цмок претставља разне ситније звукове (звук који се чује при пољупцу, и јачи, упућен коњу). У овом случају овај глас за који је иначе везано угодно осећање узет је у саркастичком смислу у значењу убити (у нар. песми „Невјера љубе Груичине“ „сабљу целивати“ у значењу: „посјечен бити“); овде се употребио звук који прати радњу место радње као у звекнути

(= ударити тако да звекне), пљуснути, пљуска („ћушка, заушница, када ко кога пљусне“, Rj. X, 103).

Окекаши се, окекам се постало је преласком *a* у *e* од *какати* („Може бити од тал. *sasare*, али је већа прилика да је постање као *I. кака*; *a* има и у другом језицима, као н. п. чеш. *kakati*, пољ. *kaкас*“ Rj. IV, 744; *какити каким*; *кака* „*stercus*“, „има у истом смислу и у тур. *кака*, и грч. *κακά*... и тал. *sassa*, *па* и у другим језицима; али је свакако дјетињска ријеч што постаје удвајањем слога *ка*, те није потребно мислити да је један језик узео од другог“ Rj. IV, 741).

Бабускера постао је од *бабускара* [„*pogrda babi* (starој жени) *samo* и *Vukovi* гјеџникџ. *isporedi babusкера*“ Rj. I, 136]. Јасно је да се овде ради о наставку - ара: -ускара је у овој речи постало мешањем *бабурина*, *бабуша* [„погрда баби (старој жени), *бабегина*“ Rj. I, 136] са женскара, као што је и -ескара у људескара постало мешањем од речи људетина, људесина („*veliki čovjek, čovječina*“, Rj. VI, 308) са женскара.

дрѣњо. Ова реч постала је од *дрѣњо* (одрпаница, одрлија). У *V. Рј.* *дрѣњо* има значење: тром, лењ, а не дроњав, али ово се значење могло извести из значења придева *дроњав*, јер ако је неко дроњав, то се може схватити као последица његове лености.

*Песџиш** „in dem Sprichworte: И једем и пијем, *a* *песџиш* ми је на уму. Ја сам ово слушао још у дјетињству, али не знам ни сад што је *песџиш*. Може бити да је и име какова Турчина коме је ко био дужан, или онако какова зла човјека. Димитрије Поповић, који је сад поп у Сомбору, писао ми је да је он мјесто *песџиш* слушао *посџиш* са овом приповетком: Некака жена пође својој удатој кћери у походе и понесе пуну торбу печења и колача. Кад дође близу

*) Ова реч не може се изводити из лат. *pestis* [Наш јез. I, 7-8 (1950) 327-8], јер се у српскохрв. лат. наст.-*is* на крају речи губи (ова иста реч, добивена из тал. венеч. *peste*, од лат. *pestis*, налази се у Б. Кот. и Дубр. и гласи пешта: „смрди као пешта“); ни глас *ш* у суфиксу не одговара лат. *s*, као што не одговара ни акценатско место ни род; кад би ова реч била примљена преко мађарског, у основи не би било *s* него *ш*. — Како су завршеци речи могли добити друго значење показује реч „оченаш, оченаша“, од оче наш, где је заменички завршетак-аш добио значење именичког наставка-аш. Овако је и глаголски наставак за 2 л. през.-иш у *посџиш* могао добити (од шале) значење именичког наставка-иш. Како су се завршеци речи слободно мењали, показује међу осталим и пословица: „Нашишу по пунишу а туђишу по *поњишу*, т. ј. нашему пуну, н. п. чашу вина, а туђину по *ње*“ В. Рј. — Изрека о пестишу коју је Вук слушао добива свој смисао кад пестиш значи постиш (постити); у таквој реченици везане су по супротности две мисли о истој ствари: жена и једе и пије, а мисли о томе како „пости“, т. ј. не једе са својима печење и колаче које им је на дар носила.

села, где јој је кћи била удата, стигне је некакав човјек на колима, којег она запита: је ли из тога села и познаје ли јој кћер. Кад јој он одговори да јест и да јој кћер познаје, она га замоли, да би јој понио торбу која јој је била дотежала и да би је предао њезиној кћери и да би јој казао да ће и она скоро доћи. Пошто човјек торбу узме, жена га запита како му је име, а он јој одговори: „*Ποστίνι*“ мислећи у себи да ће она постити по томе што јој је у торби. По том човјек отиде својој кући. Кад жена приспије својој кћери и дозна да човјек торбе није донио, она се врло сневесели. Кад потом стану вечерати, зет видећи пуницу забринуту, стане је нуткати да једе и пије, а она му одговори: „И једем и пијем а *Ποστίνι* ми је на уму“ (В. Рј.).

Као што се види ова прича је читава испричана у шалливом тону, па је тако од шале и глагол *Ποστίνι* узет у изврнутом значењу као властито име; преласком *ο у е* реч се искривила и у фонетском погледу, па је тако постала још смешнија.

кењац („scherzhaft für магарац“ В. Рј.; „Непозната постанја... ипак испореди с кењати... γίνοϋς... ἴννοϋς“ Рј. IV, 936) постало је од *коњац* (Рј. V, 283). Магарац нас потсећа на коња, али је у сваком погледу несавршенији од њега; изгледа његова несавршена слика; он зато и изгледа смешан, исто као што и мајмун изгледа смешан зато што нас потсећа на човека. Стављени један поред другог магарац и коњ праве комичан утисак (Дон Кихотов коњ и Санчов магарац). Народна машта увећала је разлику између ових копитара и док је коњу дала одлике којих он нема (видовити шарац Марка Краљевића, крилати коњ војводе Момчила, Пегаз у грчкој митологији), магарца је претставила као оличену глупост (магарац у значењу будала; намагарчити, насамарити некога; магарац почне пливати, кад му вода дође до ушију, и. т. д.). Због поменуте сличности коња и магарца често се праве поређења између њих (није за магарца седло, прећи с коња на магарца). Довођење у везу магарца са коњем види се и из тога што се магарац зове од шале и „овчиј коњ“ (В. Рј.); ту је на првом месту истакнута разлика између магарца и коња по величини, па је магарац приказан као неки коњ који по величини, а и по другим особинама пре сличи на овцу него на коња. Овако се у речи *кењац* замишља магарац као коњац (мали коњ), а да ту реч треба узети у ироничном смислу казује нам искривљеност речи која је постала преласком *ο у е*.

Промене вокала о којима се говори у горњем чланку (који је пре десетак година, у марту 1941, био послан за штампање) извршене су у вези са значењем појединих речи.

Међу примерима промена које се наводе у научној литератури промене сличне овима налазе се у примерима где се при смењу губи заокругљеност вокала, па се на пр. добива „*паи* место *по* у лондонском вулгарном језику“, што је проузроковала „навика да се говори кроз непрестано смешење или кежење (O. Jespersen, *Die Sprache*, 263; прев. с. енгл. на нем.), у андалузиском „*quia!* место *са!*“ где су усне под утицајем извесног узбуђења подругљиво развучене“ (ib.); поред ових наводе се и примери где вокале „напротив заокругљује чуђење“, ib., па се добива *Josu!* од *Jesu* (у андалузиском), ib., *jʊsəs!* од *Jesus* (у данском) и *jössəs!* место *pein* *Jesus!* у јужнонемачком (op. cit. 264). У примере чуђења спада и „заокругљивање у данском и немачком [п0] место [пe, пe'] *pej*, *pein*“ где се заокругљивањем исказује чуђење, као да се каже: „He! Чудим се како се може мислити да би то могло бити!“.

Заокругљавање усана при чуђењу у вези је с изразом лица при чуђењу. Када се ко „преплаши или ненадно зачуди“, онда јако раствори уста и дубоко и брзо удахне зрак, а затим, после следећег издисаја „уста се лако растворе и... усне испруже“ (Darwin „*Ausdruck der gemüthsbewegungen bei den Menschen und den Thieren*“ § 92); при таквом изразу, према Хелмхолцу, уста добивају облик при којему се добива вокал *o* (ib.). Због тога је узвику *o!* у разним језицима основно значење чуђење. У српскохрватском као узвик са значењем чуђења стоји „pred rečenicama, koje su same sobom izvične... O ne spravi! kod vode jezera“. Rj. VIII, 291: С чуђењем је у вези и жеља да се ствар сазна (радознаост, любопытство), па се из значења чуђења развија значење питања и жеље (најпрво: жеља да се сазна непознато); тако *o!* стоји „pred rečenicama, koje su upravo upitne, a značenjem su i rične: O koliko blude...!“ Rj. VIII, 291, и „pred željnim rečenicama s veznikom da, katkad s veznikom kad... O da hoće... O kad bi nas poslušali“ Rj. VIII, 291; у лат. у истој служби: *o si*, у нем. *o wen doch*; *o daß*. С чуђењем је у првом почетку афекта у вези неугодно осећање, али одмах затим упознавањем с предметом чуђења може се развити и угодно осећање, ако је предмет чуђења такав да у нама изазива угодно осећање. Због тога што се осећање које је везано за овај узвик колеба између угодног и неугодног у разним се језицима значење узвика *o!* колеба између означивања угодног и неугодног осећања; у српскохрватском: „O mi srećni, ako bi nami dao! O hude naše sreće!“ Rj. VIII, 291. И споменути примери: *Bürne, söhr*, којима се казује да је нешто необично лепо, постали су у вези с изразом чуђења (ово исто значење да је нешто чудно, да нас нешто угодно зачуђава, на пр. својом лепотом, налазимо изражено посебним речима: нем. *wunderbar, wunderschen, wundervoll, wun-*

derwerk, wunderwelt; тал. *mirabile*, руски: чудный, чудо; српскохрв. диван). И велика количина нечега може да изазове чуђење, па место да се каже да нечега има толико да у нама изазива чуђење, или да се то изрази посебним акцентом или бојом гласа (као у споменутом примеру *söhr*) место *мно-го* рече се *чудо* („*multitudo... čudo* које *biva s množine čega* Које *čudo* могу на *godinu kokošaka oni pozobati*“, Rj. II. 94). Према томе да ли предмет којему се чудимо изазива угодно или неугодно осећање, стенички или астенички афекат, на лицу се поред црта које показују чуђење јављају црте које показују задовољство, напрегнутост мишића лица постаје већа или мања, и т. д., усна дупља добива облик и напрегнутост при којима се добива отвореније или затвореније *o*, различито по боји, тону и напрегнутости; у српскохрв. разлика у акценту: *ó*, *ò* (J. Ф. XIV, 98), *ô* („*kad se zove*“ „*kad se čudi*“ (Rj. VIII, 291), *охò* („*u čudu*“ Rj. VIII, 792), *о'* („*verwundernd*“, Rj. IX, 11), *хò* („*najčešće u čudu ili u radosti*“, Rj. III, 636), у грчком *ὦ* и *ὦ*, *ὦ τί λέγεις*. Због великог броја разних осећања која се смењују и мешају усна дупља добива многобројне, разноврсне облике у којима се мешају црте једних и других, па тако и гласови који се добивају при таквим облицима усне дупље претстављају узвике разноврсне по гласовној форми и значењу; различитом бојом или интонацијом једног истог вокала могу се изразити не само различите нијансе осећања него и сасвим различита осећања. Зато и узвици који кад су забележени словима изгледају исти, могу имати различите гласовне форме и различита значења. Настављајући опис израза лица при чуђењу када се добива дуго „*Oh!*“ Дарвин каже, када се у вези с изненађењем осети бол, да се онда стисну сви мишићи тела, па и мишићи лица, а усне се повуку; он мисли да се тиме може објаснити чињеница да у таквом случају тон постаје виши и да се добива „*Ah*“ или „*Ach*“ (op. cit. § 92); такво *a!* *ax!* је јако напрегнуто, тврдо, и јако се разликује од *a!* *ax!* за које се везује угодно осећање („*u radosti dozivanje... pokazivanjem radosti pokazuje se i odobravanje, pohvaljivanje potvrđivanje*“ Rj. I, 1). Изгледа да добивање вокала *a* у овим узвицима може да одговара и оном првом моменту при изненађењу, при којему се, према наведеном Дарвиновом опису, јако растворе уста да би се дубоко удахнуо зрак; и овоме је извику основно значење чуђење (у Дубровнику и Боки кажу *зинути* наместо *зачудити се*, нпр. „*Ја сам зинула кад сам то виђела*“).

Осим заокругљивања усана у вези с изразом чуђења постоји и друго заоквугљивање у вези с астеничким афектима страха, туге, помешаним са пасивним облицима срџбе. „Код мале деце показује се пуђење испружањем или опуштањем уста. Опустање уста је обично праћено набирањем

чела, понекад издавањем једног гласа као „bih“ или „wih“ ор. cit. § 236. Код овог заокругљивања мишићи усана, језика и других делова усне дупље су олабављени више или мање, према томе да ли до израза више долази једно или друго осећање; према томе које осећање више превлађује усне су више испружене или опуштене; због олабављивања мишића опуштају се уста, а опуштање уста је знак потиштености (ор. cit. § 195). Пошто се разним нијансама овако заокругљених усана, у вези с мешањем различитих осећања, добивају нијансе гласа у, за овај се вокал стално везало значење неугодног осећања, па се он често налази у речима које означају нешто неугодно. Уз речи које се наводе за друге језике (Jespersen, Die Sprache, 389) могу се навести из српскохрватског речи за значења луд, рђав и т. д.: *глућ*, *глућак*, *шуй*, *шуйац*, *шуйоња*, *лудура*, *будала* („tur. budala“), *ћулум* („topuz, tur. küllük“ Rj. II, 135), *буздо* (у Боки Кот., биће од „buzdohan“ Rj. I, 750; исто поређење као и *ћулум*), *ћук*, *букван* („Od буква“ Rj. I, 727), *шуншо* (сметењак, у Дубр.), *муњен* („munjom ošinit, smeten, zbunjen... budalast, lud“ Rj. VII, 155), *луцуйа* („pogrda ženskomu čeljadetu“ Rj. VI, 218), *угурсуз*, *харсуз* („tur 'arsyz, bezobraznik“ Rj. III, 577), *хунцуш* („нјет. hundsotti“ Rj. III, 735) и т. д., *фукаши*, *профукаши* (јести прождрљиво); речи *фукара* („tur. fuqara siromah“), *фурда* (sirotinja... isporedi fukara... pogrдна riječ“ Rj. III, 79) добиле су горе значење него што су га имале у турском. Било да су се бирале домаће или стране речи за овакво значење најрадије су се примале и одржавале оне које су и својим звуком нешто исказивале, у наведеним речима вокалом у, који је исказивао неугодно осећање које је везано за ове појмове.

Израз пућења који се налази код деце налази се и код одраслих у разним нијансана. О сличном положају уста говори се у Ак. Rj. при дефинирању значења глагола напућити се, напћити се, дурити се: „naduti se srdeći i čuteći“, „isto što naprciti: Da ne bi naprcila na me svoja slatka mala ustanca“ „prčiti usne, kao isticati ih“, напћити „ispružiti usne (kada tko плаче или се srdi)“ „naprciti se... labiis protentis flere aut irasci“.

Пример из шведског језика *lylla vön* („libkosendes“; слично у данском, Jespersen, Die Spr. 264) који се добива од *lilla vän*, *ib.*, биће постао као *nö* од *ne* и као *jöses* од *jesses* („Jesus“; Jespersen „Lehrbuch der Phonetik“ 24) у вези с изразом жаљења при миловању („in einer gewissen liebkosenden, besonders, einschmelchend-klagenden Stimmung“ *ib.*).

И мимички покрети који се јављају у вези с радом чулних органа утичу на изговор гласова. Особито је важан утицај очних мишића на мишиће уста, а преко њих и на гласове који се при таквом изразу изговарају. „Сваки онај који

хоће да стегне мишиће око својих очи, у оној мери у којој појачава снагу осетиће, да му се горња усна и ноздрве скоро увек повлаче увис. Ако чврсто затвори уста, док стеже мишиће око ока, а онда одједном олабави усне, осетиће да се притисак на око одмах појачава. Ако даље нека особа на светлом и заслепљујућем дану посматра неки удаљени предмет, а присиљена је да очне капке делимично затвори, увек ће се опазити, да она нешто уздиже горњу усну. Усне неких врло кратковидих особа које су престано присиљене, да отвор очи нешто умањују, добивају због овог истог узрока неки израз кесења“ (Darwin, op. cit. § 151). Покрети мишића органа вида који се праве при запажању предмета у природи праве се и када се нешто замишља. Запажено је „да се код посматрања статичких слика сећања често појављују лаки несвесни очни покрети; мислим на пр. на какву дугачку улицу, а моје очи несвесно чине лаке покрете у страну, као да би пратиле редове кућа“ (Т. Цијен „Основи физиолошке психологије,“ с нем. на српскохрв., стр. 201). Код исказивања да је нешто врло мало (мало, м̃ало) напегнуте су и очи и уста и прави се израз као кад се фиксира нешто мало. При таквом изразу глас је висок и слаб (фалсет); при таквом положају уста од свих вокала најлакше се изговара вокал *и*, па се због овога као и због тога што се глас *и* по његовој природи (највиши по тону) перципира као нешто ситно, у речима које означају нешто мало, често налази тај глас. Уз познате примере оваких речи може се навести и реч *сишан*; у њој се заборавила веза са *сијати*, *сишо*, али појам нечег врло маленог музички исказује високи, ситни глас *и*, као и високи, ситни глас *с* који му је сличан („чисто *и*“ Jespersen, Lehrb. der Phon. 51); зато је овај придев развио, учврстио и сачувао своје значење „*minutus*“ према мали „*parvus*“ (В. Рј.); изразом лица при исказивању нечега врло малог као и тежњом за музичким изразом речи су модифицирале своју гласовну форму. И у речи *цицкав* у вези са њеном гласовном формом која добро исказује појам ситног учврстило се значење „*minutissimus*, *сиџушан*“ („о *pismo*: *сickavo pismo*“ Рј. I, 777), иако њено прво значење неће бити било баш такво („*сickати*, *сискам*, *impf. vidi strickати*... *isporedi сiсija* Рј. I, 777). У вези с изразом лица при замишљању нечег малог изгубио се вокал *о* у прва два слога речи *оволишно* („*ovoliшно*... *ovoјишно*“ „*ovoјишан*“ Рј. IX, 497; „*оiшни*, *adj. мали*... *adv. оiшно*, т. ј. *мало*“ Рј. VIII, 800), па се добила реч *ишно* у значењу *мало* (у Боки: *ишњи*, *вишњи*). При измишљању загонетке: „*Сiчи мићи*, а не *имићи*, *чићи вари*, а не *иквари*, ако *квариш*, *опет да поквариш*. (*odgonetlјaj*: *mјerenје*“ Рј. II, 21) изгледа да је састављач пословице осећао као најзгоднији вокал *и* у овим речима које се упућују ономе који мери на кантару и при

помицању металне кугле мора да гледа у ситне зарезе који означају меру (чичи је могло постати од чича + мичи, или од читај + мичи; чисти = читати, бројати). Запажено је и да се вокал *и* налази често у речима којима се исказује да је нешто близу или да траје врло кратко време (Jespersen, *Die Spr.* 390). То може бити због тога што се врло мален размак у простору (тик до, мимо) или времену (тили, тињи час) замишља такође као нешто врло мало.

И промене динамичког карактера у вези су с изразом лица. При замишљању нечега што је јако, тврдо, мишићи се стежу јер ми стварамо појам о тврдоћи или мекоћи на тај начин што замишљамо колики би отпор дао неки предмет напору наших мишића када бисмо покушали да га смечимо или смрвимо. Када се нешто што дава јаки отпор стиска, мечи, или мрви, онда се стежу мишићи оних делова тела који врше тај напор, а та напетост преноси се и на друге мишиће. Кад мимички исказујемо да је нешто тврдо, јако, ми опонашајући овакав израз напрежемо мишиће чељусти и друге мишиће лица; исто тако и када давамо некеме знак да нешто јаче ради. Кад некеме изразом лица и гестима казујемо да је нешто мекано, онда ослабљујемо напетост мишића; када казујемо да неко нешто млитаво ради, онда правимо млитаве, лагане покрете рукама. Гласови који се изговарају при таквом изразу изговарају се млитавом артикулацијом. Када се говори при таквом изразу лица гласови се изговарају са већом напетосту оних делова усне дупље при којима се стварају, јачом артикулацијом. Експлозивне гласове *п, ш, к*, ми осећамо као јаке, а њихове парове *б, д, г* као слабе, што показују и њихови називи, било да се називају јаки (*fortes*), тврди или напети, односно слаби (*lenes*) меки или ненапети. Тако и остале безвучне гласове осећамо као меке, а непалаталне као тврде; ми их тако осећамо, јер их тако изговарамо: „И онај који говори већ због такве артикулације има осећање да артикулира у право „палаталан“ или „меки“ консонант, јер он „мекано артикулира“ Vondrák *Vergl. sl. Gr. I*, 335. Осећање гласова као јаких, тврдих, односно слабих, меких, у језику је искоришћено да се помоћу њих искаже нешто јако, тврдо, или слабо, меко (Wundt, *Die Sprache*, 350; „Када језик хоће да опише једну „јачу“ или једну „слабију“ појаву, он бира у овом циљу гласове, који један друге одговарају, али су по снази различити“ J. Geißler, *Sprachaufbau und Lautbedeutung*, 3); прво су речи могле добити овакве гласове нехотично, у вези с изразом лица, а после, кад се за њих везало овакво значење, могле су се и хотимично употребљавати и правити.

Према речи *блѣсна* („blesasto čeljade... и *Воси. ispredi blezga*, s којим може бити istoga postanja promijenivši zg na

sk“ Rj. I, 436; блесан „stupidus... isporedi blesast... isporedi zablehnuti se, zablešiti se, blezga“ Rj. I, 436) постоји реч *блезга* („insulus, fatuus, stultulus. u naše vrijeme... u Stul.“ Rj. I, 436; блезгати „blaterare, blebetati, govoriti koješta... u naše vrijeme“ ib.); иако ова реч на првом месту значи човека о-граничене памети, она значи да је тај човек у исто доба и млитав („Govori se i u Hercegovini i u Crnoj Gori o mlitavu čeljadetu“ ib.; овакво значење није забележено код блеска, јер у тој варијанти није толико изражена млитавост колико у блезга) што се исказује слабим з према с.

Према *намрскати*, *намрскам* („nabrati... corrugo“ Rj. VII, 464) постоји *намрзгати*, *намрзгам* („isto što namrskati. Nejasno je -zg- mjesto- sk-“ ib.). У примеру „Коžo pomorzgama, sivi su ti vlasii! nemoj tužni mislit, da ti veće mlad si. Nar. pjes. istr.“ ib. налази се претстава коже која се намрскала због олабављеног мишићног ткива.

Према *наносити се*, *наносим се* („isto što nanoziti se... u Lici... Tamno“ Rj. VII, 467) налази се *нанозити се* („pamuriti se, pamrgoditi se... u Lici... Tamno“ ib.). Глагол *наносити се* постао је од именице нос („positi nos na koga, pamrgoditi se“ Rj. VIII, 231); да се овим глаголом означаје пасивни облик гњева који прелази у тугу може се закључити из дефиниције значења овог глагола: „accigliarsi, come suole chi si adira o sta mesto“ ib.

Према глаголу *басати* („ići ne gledajući kuda, temere incedere“ Rj. I, 192; набасати „slučajno ili iznenada naići na što“ Rj. VII, 205; каже се и забасати у значењу залутати) налази се глагол *базати* („ambulare ići bez posla švrljati isporedi šalabazati, u Lici i Srbiji... Postanjem će biti u svezi sa slov. bzikati, češ. bziti se“, Rj. I, 213); кад се шета (иде без посла), онда је кретање млитаво; енергичнијим, живљим кораком се иде, кад се иде послом.

Према *кршљав* [„adj. o drvetu što slabo raste, te ispušta malene grane. – Miklošić isporедује češ. krsati „deficire“, polj. krašlak, kršljavo drvo... misli se obično na kršiti. – Od XVIII vijeka“ Rj. V, 654; кршљати („kršljaviti vix crescere“ ib.), кршљив („fragilis“ ib.)] постоји *кржљав* („vidi kršljav. — U naše vrijeme... Čokoće je na takoj zemlji kržljavo... U prenesenom smislu, o čeljadetu, mršav, slab, vidi kržljavac i kržljavica“ Rj. V, 713). Као што показују примери облик са *ж* особито се употребљава кад се односи на људе, јер се мисли на њихову слабост која је у вези с њиховим слабим телесним развојем. У Rj. нема примера где би се варијанта кршљав односила на људе.

Према речи *мрлина* („cadaver, animal moribundum... a. mrtvo tijelo ljudsko... b... živinsko, mrcina, strvina... Vidi mrljina“ Rj. VII, 70) налази се реч *мрљина* („isto što mrlj-

na pod b. mrcina, strvina“ Rj. VII, -71); са наставком - *ешина* и ослабљеним *ш* у *д* налази се и реч *мрлѣдина* („а. isto što crkanica ... koža od živinčeta, koje lipše ... b. Staro mršavo goveče zovu u Lici mrlēdina... i za mršavu, žilavu govedinu, na pr. ja ne bi te mrlēdine ijo ... c. ... u Lici za živinče, koje lipsa“ Rj. VII, 70; каже се „i za mršavu, žilavu govedinu, na pr. ja ne bi te mrlēdine ijo ...“ *ib.*, али се не мисли на тврдо месо, него на слабу животињу од које је месо; ако би се претпоставило да је ова реч довођена у везу с *г*-ведина, онда би се очекивао акценат *мрледи*на.

Поред *балиши* („bacati ili puštati iz sebe bale ... b: govoreći: Kad govorila, tamo ona prskala i balila“ Rj. I, 165) налази се *бальзгати* („govoriti koješta ... isporēdi balakati, balijekati, baljuzgati“ Rj. I, 168).

Поред *пљуснути*, („hinschütten, effundo ... n. p. vodu iz suda ... otpljusnuti ... pljuskati“ Iv. Br. II, 50) налази се и глагол *бљузнути* („effundi. Od prošloga vijeka. Od bljuzgati. isporēdi briznuti i pljusnuti ... bljuznu krv ... bujica“ Rj. I, 460). Овде се ради о текућини која не дава отпора.

Тако се и поред глагола *прснути* („spritzen, emico ... prs(k)nuti koga n. p. vodom ... prskati“ Iv. Br. II, 273) налази се *бризнути* („effundi ... od prošloga vijeka ... Od brizgati“ Rj. I, 656). Ова је разлика постојала још у прасловенском: „prysk—asl. prysnati (prysknati) spritzen. nsl. prskati ... č prýskati ... Damit ist bryzgaty, bryznutъ zusammenzustellen: statt der tonlosen consonanten sind tönende eingetreten“ Mikl. Et. Wört. 266.

Умекшани палатални гласови који се употребљавају када се тепа малом детету постали су такође у вези с изразом лица. Тепањем се старији обраћају малој деци у првим месецима, а и доцније док она не науче говорити особито при изразивању нежних осећања. Такав говор претставља имитацију дечјег говора, али палатални мекани изговор гласова добива се под утицајем положаја уста при изразу нежности. У говору детета нема неког нарочитог умекшавања, штавише гласова *ћ*, *ђ*, *љ*, *њ* замењују се тврдим гласовима који им одговарају („несе“ место неће, М. Павловић: „Le langage enfantin“ 70; „виљухка“ место виљушка, 104, и т. д.; „агәне“ место јагње, 105, и т. д.) Од мекких гласова у говору детета (према примерима из цитираног дела) једино се често добија глас *ћ* (мечто *ч*, *ш*, *ћ*, *џ*, *с*), али је и глас *с* „врло чест“ (ор. cit. 68), а добива се и место других гласова (у примерима из цит. дела место *ш*; у говору мог сина, 4 1/2 год., место *ч*, *ш*, *ћ*, *џ*, а тако и *з* место *ђ*). У Б. Кот. у Дубровнику забележио сам ове примере оваквих умекшавања: *џд’и* овамо (оди = дођи), *диз’и* ћикалу (држи ћикару = шољу), *з’ато* моје (злато моје), *з’атни* маљи (златни мали; и *ђатни*), *з’або*

га и д'абога (забога), ти с'и (и т'и с'и), маљи (мали; и маји), с'атки (слатки; и ћатко, ћако; и шако), с'ика (сиса; и кика), папи ћила (једи сира), ћам (сам), ћомак (стомак), с'унће моје (сунце моје), с'о с'и ми леко (што си ми реко; и ћо ћи ми леко), да ми даш' ш'аку (да ми даш' руку), к'ус'о (куцо = ку-чак; и кусо); њањки [нанки; императив од глагола нанкит (спавати) који је постао од нанати („spravati. Djetinjska riječ, као и tal. pappa, t. j. san... djeci uspravjujući ih. – Isprg. naniti, pina“ Rj. VII, 464) + санкит (спавати; од санко, демин. од сан; у Дубр.)], ајћи (ајки; императив од ајкит = пајкит, постало од „pajiti, pajim impf. djetinja riječ mjesto spravati“ Rj. IX, 562 + санкит); у Ц. Гори и: ок'е моје (очи моје), ћико (и ћи-ћо, од стрико, стриц).

Из ових примера види се да се испред било којих вокала консонанти *з*, *ш* изговарају умекшано као *д'* *ш'*, глас *з* као *з* или као *д'*, или као *ћ*; *с'* као *с*, али и као *ш*, где је *с'* (= *ś*) сав-свим отврднуло; *ш* као *с'* или као *ћ* (али и као *с*: сто место што); глас *ц* као *ћ*; *к* као *н'* или *ћ*; *л* као *љ* или као *ј*; *н* као *њ*.

Положај уста при којему се ове речи овако изговарају спада у „слатки“ израз уста о којему говори Вунт (израз којим се исказује „било које угодно или радосно душевно расположење“ Die Sprache I, 114). При таквом изразу и положај језика и његови покрети слични су положају и покретима који се праве када се куша нешто слатко: врх језика се покреће напред и прави покрете према тврдоме непцу, па је разумљиво да се у таквом случају праве умекшани, палатализовани гласови (и повлачење језика при лабијализацији одговара положају језика при кушању горког, као што су уопште изрази са заокругљеним уснама при изразу незадовољства слични изразу при кушању горког, о коме говори Вунт, op. cit. I, 115). Умекшавање гласова при оваквом говору врши се слободно у мањој или већој мери, према томе у којој се мери добива овакав положај уста и у коликој мери утиче на изговор речи претстава о гласовној форми речи која се изговара; али изговор неких речи се учврстио; од ових речи неке су забележене и у речницима као детиње речи, а неке су изгубиле значење детињих речи и постале обичне:

heha („sestra, soror, u Posavini... Postanjem biće od istoga djetinjeg glasa od kojeg i ćaća“ Rj. II, 127) где се реч сестра упростила отпадањем *-šp-* према детињем говору, а глас *с* је изговорен као *ћ* (као у речи ћатко = слатко), а могла се добивати, док се није утврдила у говору, и преко ћека (= сека) редупликацијом првог слога.

haha („i ćaća, m. otac, pater. od XVI vijeka... udvojen djetinji glas ta s jotovanim suglasnim“ Rj. II, 123) има глас *ћ* према *ш* у речи *шаша*; у руском тјатя поред тата.

Ђешо („ime muško od *Ćetozar*, *Svetozar*“ Rj. II, 135) има *ћ* према св у *Свѣшо* (Светозар). Умекшањем је постало и *Ђѣво* место *Сѣван* (Смоковић, сев. Далм.); тако је постала и варијанта *Ђѣва*, а не јотовањем „od *Stjperko*“, Rj. II, 135, јер би у том случају у овој речи било *ѣ* место *в*.

ћѣно („m. pās, canis. u Srbiji ... u Lici ... ime psu“ Rj. II, 131; тепа се и младим животињама); према *ћ* у овој речи налази се *шћ* у *шћѣне*, *шћѣнеша* („mlado pseto, muško ili žensko“ Iv. Br. II, 539) од које је речи постала као реч од мила.

Милића („žensko ime od mila kao i Milica“ Rj. VI, 671; у Црној Гори и *Никѣлића* (= Николица, Никола) и *Никића* (= Никица); у овим случајевима добивено је у суфиксу *ћ* место *ц*. У женском имену *Киће* (и Крсте, Крстиња; у Црној Гори; *Крстина* у Б. Кот.; *Christina*) изговара се *и* место вок. *р*, као у деџем говору („*p^st^o < prst*“ Павловић, op. cit. 102), *с* се губи, а *шћ* умекшава као при тепању. Овако се могао добити глас *ћ* и у *Мићо* („ime od mila mjesto Mitar ... u istočnom je govoru Mića“ Rj. VI, 644; *Мишо* „Mitar“ Rj. VI, 778; *Мића*, *Миша* „Mjesto Mito“ Rj. VI, 775); *Пећо* („hur. od Petar ... u Lici“ Rj. IX, 749). У руском Митя од Димитриј; Петя од Петр; Катя од Екатерина, Настя од Настасья

мѣљи („hur. mali ... u Lici. Терајући реће се дјетету: *Ti si moj malji*“ Rj. VI, 429); *маљешан* („vidi malešan. — isporedi maljahan“ Sj. VI, 429); *маљахан* (Rj. VI, 427), *маљацан*, *маљациш* (ib.); у овим речима налази се мекше *љ* према тврђем *л* у мали, малешан, малацан; тако и у *Јељена* [„vidi Jelena“ Rj. VI, 242], *Љељена* [„(u Hercegovini) vide Jelena“ Rj. VI, 242] прена *Леља* („Od Jelena. u Вачкој“ Rj. VI, 1; „u Lici“ Јеја Rj. IV, 569; у руском Леля према Елена, и према Алексей, Р. Кошутић, Руска грам. 49); тако и *Миља* („žensko ime od mila kao i Milica“ Rj. VI, 703), *Миљка* („žensko ime od mila kao i Milja ... Milka“ Rj. VI, 706), *Миљ* („muško ime od mila kao i Milan, Miloš ... Miљ (s potvrdom iz XV vijeka) ... adj. Miљev“ Rj. VI, 703], *Миљко* („muško ime od mila kao i Miљ. U rječniku Vukovu ... „Miglcho“ u tal. ispravi XVI vijeka“ Rj. VI, 706), *Миља* („muško ime od mila kao i Milan“ Rj. VI, 703), *Миљадин* („ime od mila kao i Miladin“ Rj. VI, 704); *Иљо* („hur. Ilija“ Rj. III, 795; „Ија, m. vidi Ио. — prije našega vremena“ Rj. III, 795). У руском језику Коля (Николай), Поля (Пелагея) и т. д.

Крстина („ime žensko ... Krstina“ Rj. V, 640; „Kristina ... Christina“ Rj. V, 552); *Кашалиња* („vidi Katalina“ Rj. IV, 893; „vidi Katarina“ Ib., мађ. Katalin „Katalena“, жена кralја Dragutina ... kći „kralja ugrьskago““ ib); *Миња* („muško ime isto koje i Mina“ Rj. VI, 721; *Мина* „muško ime, osobito u Crnoj Gori“ „iz XVI i XVII vijeka ... Μηνας“ Rj. VI, 715); *Пинња* („muško ime tamna postanja“ Rj. IX, 855; биће од Пина „tursko ime“ Rj. IX, 854); *мања* („hur. majka“ Rj. IX, 448) =

мама + нана (мати) с прелазом $n > њ$; овако стоји $њ$ према n и y „р. папка... klr. папо... r. пјанја“, Mikl. Et. W. 211, према „s. papa... kaš. nana... klr... nanaška... gm. nane“ *ib.*; у рус. Аня према Анна, Саня прена Александра, Ваня према Иван. Умекшавају се и други гласови, рус. ђедя од ђедор; пољ. Tadzio од Tadeusz, Jozio од Jozef.

Глас $ш$ који се налази у крајњем слогу неких хипокористика често одговара гласу $с$ у речима од којих су они направљени: сестра: сеша, Нестор: Нешо; Танасије: Ташо; Јевросима: Јеша, Радосав: Рашо, Радисава: Раша; Стојисава: Стојша (рус. Алексей: Алѣша; Прасковья: Параша); Мирослав: Мирош; Милослав: Милош; Његослав: Његош; у пољском: Jaroslav: Jarosz; у ст. чешком Bohuslav: Воћуш, Виш, Вбше, Више (Vondrak, Vgl. sl. Gr. II, 633); изгледа да је у овим случајевима $ш$ добивено од $с$ преко меког $с$ (у тепању се налази понекад $ш$ место $с$; историским променама гласова тврдо $ш$ је добивено преко ранијег меког). И у речима: Гојслав: Гојша; Милиша (Милисав), Мојиша (Мојисав), Будиша (Будисав), Дабиша (Дабислав), Станиша (Станислав) биће $ш$ оваквог порекла; у пољском: Stanislaw: Stanisz (ib.), Stas (op. cit. 632); и $ж$ у речи Њеж („ime od mila mjesto Njegomir ili Njegoslav... Nêžь s potvrdom iz XIII vijeka“ Rj. VIII, 281) могло се добити од $г$ у Њер („ime prokraćeno od Njegomir ili Njegoslav... Nêgь s potvrđama iz VIII i XIV vijeka“ Rj. VIII 274) путем умекшавања исте врсте.

Брикнерово мишљење да Вондрак у својој упор. грам. претерава са суфиксима и да је на пример име Stas (Stanislaw) као хипокористички облик „без суфикса“ (Afsl. Phil. 29, 118) изгледа да је тачно.

$њ$ у $њињати$ („isto što ninati... čedo ti плаче... епо му tete, neka ga лјулја, neka ga нјинја“ Rj. VIII, 283) стоји према n у $нинати$ („лјулјати, лјулјалући успављивати“ Rj. VIII, 186). Поред глагола $њихати$ „nalazi se i nihati“ Rj. VIII, 282. Глагол $љуљати$ („lit. luleti... ai. lul“ Mikl. Et. Wört. 172; „lelijati... lelovati“ Rj. VI, 3) могао је добити $љ$ од $л$, јер се као и $њињати$ и $њихати$ односио на колевку („лјулјаška... b. kolijevka“ Rj. VI, 518; „лјулјка, f. kolijevka, zipka“, „лјү лјү, pjeva se овако djetetu kad se лјулја“ Rj. VI, 319).

Придев $мићи$ [„mali (u umanjenom smislu). Riječ neobično promijenjena (као тепајући) od mali, t. j. m-i-ć i, gdje je -ći nastavak, -i-je promijenjeno od -a-“ Rj. VI, 643] постао је од $маличак + мали$ с умекшеним $ч$ у $ћ$. Ова реч, као и $мичак$, постала је изгледа како тежњом да се изрази нежно осећање тако и тежњом да се изрази нешто мало, због чега се све више форсирао вокал $и$, а други гласови занемаривали: маличак (од мали + оволичак), мичак, мићи. Друго $и$ из мићи, пошто је имало своје музичко значење, продрло је и

у варијанту миђихан (место миђахан) до које се дошло мешањем миђи + малахан.

Покрети који се врше на човечјем лицу у вези с афектима или с радом чулних органа, а тако и гласови који се на тај начин добивају искоришћују се хотимично да се помоћу њих изрази неко осећање или неки појам као што су се и акценатске промене које су у вези с радом срца и плућа искористиле за хотимичан језички израз (угодно и негодно осећање, актив и пасив, мало и велико, и т. д., Wundt, Die Sprache, I, 359-366; повишавање тона при чуђењу и питању; „Акц. у гов. Леп.“ Ј. Ф. XIV 102). Одраз мимике у говору је сталан, он дава боју говору и у вези с радом срца и органа за дисање оживљује шаблонизовану гласовну слику; у томе постоји веза између гласа и значења; значење речи утиче на осећање, а физиолошка компонента осећања утиче на изговор гласова. Ова веза је увек нова, она се ствара у току говора и нестаје, али у неким случајевима она се учврсти, као у наведеним примерима. За исказивање појмова искоришћује се и боја којом се разликују поједини артикулирани гласови: пошто нам се они показују као светли или као тамни, као тањи или као дебљи, ситнији или крупнији, они се употребљавају да се покаже да је нешто светло или тамно, танко и витко или дебело и здепасто, и т. д.. При прављењу гласовних слика из природе, како је познато, не искоришћује се само звук који поједини предмети производе, него и њихова боја и облик и ритам њихова покрета. Што се у речима често налазе гласови који не одговарају значењу речи узрок је у томе што речи из различитих разлога мењају своје значење, па због промене значења изгубе везу коју су имале са својим гласовним обликом, који постаје само конвенционални знак за значење. Осим тога мења се и гласовни облик речи и то не само у посебним случајевима путем асимилације, дисимилације, контракције, губљења гласова који се у њима налазе, него и у вези с променама фонетског система језика; постоји један фактор који преко положаја уста при говору утиче да се фонетски систем језика непрестано, консеквентно мења, па према томе и гласовна слика појединих речи (нпр. *i* у речи дим развило се преко *ы*, из некадашњег *ü*; тако је у лат. *porculus* < **porcelos* и у средњем слогу добивен од ранијег *e*, а у задњем од *o*; Brugmann, K. V. Gr. 253): док се у изразу лица с једне стране налази једна компонента која утиче да се ствара веза између гласовне форме речи и значења, с друге стране постоји једна компонента која утиче да се гласовне форме које је та веза створила губе

Стања напрегнутости мишића која се често понављају пригодном прављења покрета постају стална, тонична. По-

знато је да као последица те тоничне напетости на површини лица остају стални облици, да тако остаје и сталан положај усана (испружене ван, скупљене или развучене, усни углови окренути на ниже или на више, доња усна обешена). Овако и у унутрашњим деловима усне дупље остане стална јача или слабија тонична напетост међу осталим и напетост језичних мишића; ова тонична напетост је узрок да покрети језика и других делова говорног органа које хоћемо да извршимо у извесном правцу потребном ради изговора појединих гласова под утицајем мање или веће напетости извесних мишића скрећу у другу страну на коју их наводи та тонична напетост. Пошто изговор појединих гласова овиси о положају говорних органа при изговору тих гласова, а тај је положај под сталним утицајем сталне тоничне напетости појединих мишића усне дупље, то значи да и фонетски систем говора под утицајем те напетости добива неке сталне црте.

Положај уста овиси о напетости других мишића са којима су мишићи уста у вези. При једним радовима мишићи чула, особито вида, праве једне покрете, стежу се на један начин, при другим праве друге, стежу се на други начин, и то се одразује на устима на разне начине према томе какав се рад врши. При самопосматрању ћемо опазити да језик у усној дупљи заузима различите положаје при разним радовима и да је према томе какав се рад врши, доња чељуст више или мање растворена и више или мање укрупњени мишићи доње вилице. При повлачењу црта оловком или пером код неких особа се види како су при напетом изразу лица мало исплазиле језик у страну. Када жена убада иглу пригодном шивења мора да концентрира поглед, па према томе и рад очних мишића на једну ситну тачку, и то вршење ситних мишићних покрета, где је пажња концентрирана на једно ситно место рефлектира се и на оближњем мишићју уста које се на исти начин скупља; зато она, када се пригодном шивења убоде иглом у прст направи кроз усне један оштри, тањи инспираторни шум: због неугодног осета убода у вези с којим се такође пажња концентрира на једно место, на убодено место у прсту, организам реагира наглом инспирацијом ваздуха, а пошто су уста у том моменту тако намештена да између језика и непца остаје мали простор, теснац, добива се одговарајућа танка ваздушна струја, па према томе и одговарајући ситни инспираторни глас сличан гласу *s*, који дава и слику убода, јер је танак исто као и убодени део меса у којему се осети бол. Овом изразу лица сличан је и израз са „испитивачким устима“ која се често налазе код сликара“ (Fritz Lange „Die sprache des menschlichen Antlitz es“ 123); при таквом изразу усни углови су приближени, а усне извучене ван. У цитираном се

делу каже да су при оваквом положају усана „само периферна влакна тврдо напрегнута“ и да су централни делови лабави“, *ib.*, али се не говори о унутрашњости усне дупље. При сликању гледа се оштро у поједине тачке прелазећи погледом, као и руком, с једног места на друго; при оваквом раду, осим тога, сликар баца поглед на предмет који слика, што све захтева велику напрегнутост пажње. Даље се у књизи Ф. Лангеа каже да се јака уста налазе чешће код жена које се баве физичким него код оних које се баве умним радом, али да разлика између једне и друге групе није тако велика као код мушких, па да се и код жена које се баве физичким радом налазе „фино изрезане, лепе усне“; писац мисли да је то због тога што су и оне жене које се баве физичким као и оне које се баве умним радом обузете истом „жељом да буду лепе“ (*op. cit.* 159). Таква уста међутим добивена су због тога што жене раде финије послове у којима се праве ситнији покрети и очима и рукама: шивење, плетење, рад у кухињи (сецкање, љуштење, пресипање, и т.д.) и т.д. Код „занимања код којих се рад врши у отвореном простору као код тежака и помораца“ „очи се морају често затварати ради обране од светла и ветра, па се зато од тога може добити навика да се очни капци држе напола затворени. Обратно већи део занимања која се врше у полутами собе наводе чиновника, трговца, свештеника, учитеља, лекара итд. да широко раствори очне капке. Ова навика доводи врло често до тога да очни капци остају трајно широко растворени“ (*op. cit.* 154). Контракције мишића које се врше код разних радова врло су различите; код неких радова се гледа у близину као код шивења и разних заната. Друкчији је поглед ловца, рибара, ратника, који често морају да гледају у даљину и да напрегнуто слушају, друкчији код ратара, који не мора да тако пажљиво гледа и слуша; ако код човека и нема неких мимичких покрета уха, познато је да читав изглед лица пригодном ослушкивања добива посебан израз; за изговор гласова је важна чињеница да се пригодном ослушкивања уста држе отворена; ако се ово чешће понавља може такав израз остати сталан и уста тако стално у извесној мери растворена.

У вези с различитим занимањима нису од утицаја само мишићи који се налазе на лицу него и мишићи у другим деловима тела, јер на положај уста не делују само покрети чулних органа него и промене у напрегнутости мишића у телу: ако јако напрегнемо руке, опазимо да нам се та напрегнутост шири поред осталог и на доњу чељуст и на језик и усне. Познат је рефлекс напора на лицу. „Мишић за набирање обрва изразити је мишић напрезања, а понајвише такође и незадовољства (*op. cit.* 119). Ако се обрве често

скупљају, направе се вертикалне боре изнад корена носа; „оне не настају само због напорног мишљења, него се образују у најмању руку исто тако често и због тешког телесног рада. Већ је Piderit опазио, да оне настају, кад се ко узалуд труди, да обуче уску ципелу или кад се напреже, да раствори чврсто затворена врата“ *ib.* Овим контракцијама мишића одговарају и друге око уста и у усној дупљи; према врсти рада могу бити напрегнути једни или други мишићи у разним деловима тела, а све се то на различит начин одражује на мимици лица и на врло покретном органу: језику. И споменути облик уста код сликара, жене која шије, и др. није резултат само деловања органа вида него и напрезања мишића у другим деловима тела. Напрегнутост једних мишића утиче на друге, било да се повећа напрегнутост других мишића, било да због напрегнутости једних други попусте у напрегнутости („Повећању тонуса једне дате групе мишића обично одговара смањивање код њима супротних“ Wundt, *Die Sprache I*, 74). Ово се види и из запажања J. Rutz-a и E. Sievers-a о утицају напрегнутости мишића у телу на глас (E. Sievers: „Ziele und Wege der Schallanalyse“, стр. 92 и д.). Они говоре о напрегнутости мишића у разним деловима тела (трбуха, желуца, прсног коша) која се јавља паралелно са разним врстама гласа (крупним, ситним; топлим, хладним; изразитим, простим; лирским, драматским и т. д.) као саставним делом напрегнутости која се јавља у читавом телу када се „почне мислити речима“ *op. cit.* 95). Они мисле да се разне врсте гласа могу постигнути „ако се поред правог гласног апарата и апарата за дисање у исто доба узму у обзир и други делови човечјег мишићног система“ *op. cit.* 93. Sievers иде и даље па тврди и да сами положаји руку утичу на глас, „да један положај пристаје добро једном тексту, али не неком другом“ (*ib.*) код којег изазива спречавања; и то је разумљиво: да бисмо пригодом читања добили одговарајућу боју гласа, морамо направити одговарајући израз лица, а да бисмо то постигли, пошто су мишићи у вези, потребно је да извршимо одговарајућу мишићну промену у другом делу тела, која одговара том изразу лица. Ако направимо гест који не одговара том изразу лица, он ће на тај израз деловати спречавајући, те према томе и на глас.

Контракције које се врше при професионалном раду постају тоничне, јер се такав рад понавља консеквентно из дана у дан. У радове који се често понављају спада и говорење; пошто се тај рад врши помоћу уста, разумљиво је (како је већ запажено, Wundt, *Die Spr. I*, 305) да он на њима оставља траг. Пошто је језик колективна творевина, у изговору његових гласова се налази сачуван рефлекс израза оних који су га стварали и носили; у ко-

лико се тај израз разликује од израза индивидуе која тим језиком говори, у толико он долази у сукоб с индивидуалним изразом, с цртама које су у то лице утиснули индивидуални доживљаји и осећања која су ти доживљаји изазвали, мења га и моделира код свих индивидуа по истом шаблону. И тако личност путем конвенционалног језика поред израза који су јој у лице утиснули лични догађаји добива и црте једног општег друштвеног израза. Ф. Ланге тврди да је могао по облику уста познати из којег је немачког дијалекатског подручја нека особа коју је први пут видео (ор. cit. 168). Унутрашња конфигурација усне дупље која одговара овом општем друштвеном изразу у изразу човеког лица претставља артикулациону базу језика. То је положај уста који је у језицима постао сталан, конвенционалан. Према језичкој традицији, у вези с тежњом да се језик прими онакав какав јест, непромењен, тежи се да се база сачува непромењена, али под утицајем других фактора (међу којима је најважнији професионални рад) она се мења. Та промена се у толико постојаније врши у колико они који је врше нису тога свесни. Они теже да изговоре глас према претстави коју имају у својој свести, али у колико им стање тоничне напетости управља покрете у неком другом правцу или у колико се глас под утицајем акцента мења, они тај глас изговоре са минималним отступањем. Под утицајем ових фактора брзо би се променио глас у правцу у којем га они упућују, али ранија претстава о овом гласу, која остаје иста и кроз коју се запажа глас који се изговара као да је исти, иако он већ нешто отступа од ранијег изговора, кочи ову промену, тако да се она даље не врши и глас се у изговору једне генерације не мења него остаје при тој минималној разлици, коју припадници те генерације и не запажају. Међутим нова генерација прима тачно глас који чује, а претставу ствара нову према ономе гласу који чује; у колико код те нове генерације под утицајем споменутих фактора постоји управљање промене гласова у истом правцу као и код раније генерације, у толико се и код ње појављује исто отступање у истом правцу, али претстава о том гласу из истих разлога се учврсти и кочи даљу промену гласа у том правцу. Код следеће генерације понавља се исти процес као и код ове, и тако код следећих генерација; код сваке генерације помакне се процес мењања гласа за једну минималну разлику у оном правцу у којем га управља положај уста, а онда због конзервативног деловања старе претставе глас се стабилизира. Зато се промене гласова не врше у току једне него у току више генерација (гледање кроз претставе које су се укочиле у човечјој свести узрок је уопште да људи не виде нову стварност, да виде ствари не онакве какве су него онакве какве су биле; измењивањем

генерација омогућују се промене и отварају нови хоризонти у свести људи). С оваквим тумачењем добивамо одговор на питања „зашто се минимална отступања у раду говорних органа сабиру управо у једном одређеном правцу; зашто је даље свако ново преношење језика са родитеља на децу праћено потпуно одређеним а не друкчијим променама, ма како оне биле незнатне“. (V. Porzeziński, Einleitung in die Sprachwissenschaft 157, прев. с руског).

Положаји уста који се добивају при истим радовима углавном су исти, јер исти радови траже рад истих органа, исте покрете; ови покрети који су код свих лица исте професије једнаки изазивају једнаку тоничну напетост мишића говорног органа. Ова тонична напетост као и сталан начин дисања који такође овиси (међу осталим) и о свакодневном, професионалном раду, утичу на изговор гласова и отступање од артикулационе базе врши се у одређеном правцу, код свих лица исте професије једнако. Врсте радова мењају се непрестано у току времена са променама историског развоја друштва. С развојем цивилизације и поделом рада постаје све већи број различитих професија; различите нијансе артикулационих база мешају се и то ствара у гласовним променама још јачу динамику; из тих разних нијанса добивају се нове комбинације.

Све промене које се врше несвесно, под утицајем тоничне напетости претстављају споменуту компоненту у изразу лица која је узрок да се врше промене у фонетским системима језика, да се због тога мења и гласовна слика речи и губи везу са значењем. Али пошто живи, променљиви израз лица, који непрестано прати говор, непрестано утиче на изговор речи, стварају се нове везе, које се искоришћују за нов језички музички израз.

Vaso Tomanović

L'EXPRESSION DU VISAGE ET LA PRONONCIATION DES SONS

(Résumé)

Dans cette étude on traite des différents changements des sons sous l'influence de l'expression du visage; les mots *bečiti, beljiti, kesiti* etc. sont formés de *bočiti, buljiti, kisiti* etc. par le passage de certaines voyelles à la voyelle *e* sous l'influence de la forme que la cavité buccale prend dans la prononciation de ces mots. Le son *e* dans ces cas s'est obtenu au moyen de la voyelle *ae* ou *ea* qui se forme dans le courant du discours avec un sourire moqueur; dans ces mots une telle prononciation s'est affirmée et est devenue constante. L'expression est tout-à-fait différente avec des lèvres arrondies. Cette expression est venue sous l'influence de l'expression d'étonnement. Puisque pendant le cri d'une telle expression s'obtient un son ressemblant à la voyelle *o* (d'après Helmholtz) le cri *o* a dans différentes langues la signification de l'étonnement, d'où s'est développé le signe de l'interrogation et du désir (surtout le désir de connaître l'inconnu). — En plus de l'arrondissement des lèvres, en rapport avec l'expression d'étonnement, il existe un autre arrondissement en rapport avec les émotions asthéniques de peur, de chagrin, mêlées d'une forme passive de courroux. C'est le relâchement de la bouche en rapport avec une détente des muscles du corps entier pendant lequel, d'après Darwin, s'obtient les sons „wuh“ „buh“. Étant donné que par les nuances différentes des lèvres ainsi arrondies, en rapport avec le mélange des sentiments différents, on obtient des nuances du son *u* (=ou), avec ce son s'est lié constamment le sens d'un sentiment de gêne et c'est la raison pour laquelle, dans les mots qui expriment quelque gêne, se trouve souvent cette voyelle; c'est pour cela aussi que l'exclamation *u* (=ou) possède une telle signification dans différentes langues.

La mimique qui apparaît en rapport avec le fonctionnement des organes des sens exerce une influence sur la prononciation des sons. Ce sont les muscles des yeux qui exercent une influence importante sur les muscles de la bouche, et, par eux, sur les sons qui se prononcent par une telle expression. Quand on veut exprimer l'idée de quelque chose de très petit, on rétrécit les yeux et la bouche et on a l'expression comme lorsqu'on fixe quelque chose de petit. C'est la prononciation de la voyelle *i* qui est la plus facile parmi toutes les voyelles dans une telle forme de la bouche; d'où la cause du fait connu que la voyelle *i* existe souvent dans les mots qui désignent quelque chose de petit. A cause de cela (aussi b'en qu'à cause du fait que le son *i* suivant sa nature est perçu par nous comme quelque chose de petit), cette voyelle commença par signifier quelque chose de très petit; dans le mot *sitan* on a oublié le rapport avec *sijati, sito*, mais l'idée de quelque chose de très petit est exprimée par la voyelle *i* qui est aigüe, mince, fine, comme la consonne *s* (=ss) qui lui ressemble; c'est pour cela que cet adjectif a fixé et conservé son sens „minutus“ d'après *malen* „parvus“; les mots ont modifié leur forme vocale par l'expression du visage quand on exprimait quelque chose de très petit, aussi bien qu'à cause de la tendance pour l'expression musicale. Quand on exprime quelque chose de grand, alors l'expression du visage prend la même forme que lorsqu'on embrasse avec les yeux écarquillés un grand espace: la langue se rentre, les lèvres aussi bien que les mâchoires se séparent, la tension diminue, le son est gras; c'est la cause du fait que le son est bas lorsqu'on exprime quelque chose de grand et que les voyelles: *a, o, u* (=ou) se trouvent souvent dans les mots qui expriment quelque chose d'éloigné. C'est le son *a* qui répond à cette expression, par lequel on exprime souvent quelque chose de moyennement éloigné; la cause pour laquelle le grand éloignement s'ex-

prime par le son *u* (=ou) peut se retrouver dans l'expression du visage quand on fixe les objets à une grande distance.

Les changements de caractère dynamique sont aussi en rapport avec l'expression du visage. Quand on conçoit et qu'on exprime quelque chose de fort, de dur, les muscles se contractent, parce que nous représentons l'idée de la dureté et de la mollesse de la manière dont nous imaginons quelle aurait été la résistance qu'un objet aurait fait à nos muscles si nous avions essayé de l'écraser. Quand on serre ou écrase quelque chose qui oppose une grande résistance, alors les muscles des parties du corps qui fournissent cet effort se rétrécissent et cette tension des muscles se transmet aux autres muscles. Quand nous exprimons par la mimique quelque chose de dur, de fort, en exprimant ceci, nous tendons les muscles des mâchoires et les autres muscles du visage; les sons se prononcent avec un effort plus grand de ces parties de la cavité buccale. C'est l'inverse quand nous exprimons quelque chose de mou, de faible. C'est pourquoi les sons du langage se sentent comme forts, durs, ou comme faibles, mous et pourquoi aussi par les uns on exprime quelque chose de fort, de dur tandis que par les autres on exprime quelque chose de faible, mou (en serbocroate les mots *blezga*, *bazati*, *kršljav* etc. à côté de *bleska*, *basati*, *kršljav* etc.).

Les sons mouillés *d', t', z', s', č, k', l', n'* qui viennent de *d, t, z, s, k, l, n*, dans le langage caressant imitant les petits enfants, sont formés en partie en rapport avec l'expression du visage que l'on obtient par un tel langage. La position de la bouche au moment d'une telle prononciation de ces mots appartient à l'expression „douce“ de la bouche de laquelle parle Wundt. Dans une telle expression la position de la langue et ses mouvements ressemblent à la position et aux mouvements que l'on fait quand on goûte quelque chose de doux: le bout de la langue s'avance et se meut vers le palais, d'où il est facile de comprendre que dans un cas pareil on donne des sons mouillés, palatalisés (le retrait de la langue aussi pendant la labialisation répond à la position de la langue quand on goûte quelque chose d'amer). La mouillure des sons dans un tel langage se fait librement dans une plus petite ou plus grande mesure d'après une telle articulation et d'après l'influence qu'on exerce sur la prononciation du mot. Une telle prononciation de certains mots s'est confirmée et est devenue habituelle: tels sont les mots *ћећа* (сестра), *маљи* (мали), *Милица* (Милица), *Крстиња* (Крстина) etc. de cette manière se sont formés différents suffixes hypocoristiques dans les langues slaves: en serbocroate: *Mitar*, *Mi o*, *Mića*, *Nestor*, *Nešo*; *Radoslav*, *Radoš*, *Rašo*; *Stanislav*, *Staniša*; *Njgomir*, *Njež*; etc.; en russe *Митя*, *Димитрий*; etc.; en polonais: *Jozio*, *Jozéf*; *Staś*, *Stanisz*, *Stanistaw*, etc.

Les états de tension qui se répètent souvent quand on fait des mouvements deviennent constants toniques. Il est bien connu qu'à la surface du visage restent des formes constantes aussi bien qu'une position constante des lèvres comme conséquence d'une telle tension tonique. C'est ainsi que dans les parties intérieures de la cavité buccale reste une tension tonique plus ou moins forte des muscles linguaux et des autres de la bouche. Cette tension tonique est la cause pour laquelle les mouvements de la langue et des autres organes vocaux que nous voulons faire dans une direction pour la prononciation de quelques sons sous l'influence d'une tension plus ou moins grande de certains muscles se dirigent vers le côté où les force cette tension tonique; étant donné que la prononciation de ces sons dépend de la position des organes vocaux pendant la prononciation de ces sons et que cette position est sous l'influence d'une tension tonique constante de certains muscles de la cavité buccale, il s'ensuit que le système phonétique de la langue, sous l'influence de cette tension, reçoit un certain caractère constant. La position de la bouche dépend de la tension des autres muscles avec lesquels les muscles de la bouche sont en rapport. Pendant le travail les muscles des sens, surtout celui de la vue, font certains mouvements,

se contractent d'une manière, tandis qu'au cours d'un autre travail ils se contractent d'une autre manière; c'est ce qui se reflète sur la bouche de différentes manières suivant le travail que l'on fait.

En rapport avec les différentes professions, non seulement les muscles du visage ont de l'influence, mais aussi ceux des autres parties du corps, puisque sur la position de la bouche agissent non seulement les mouvements des organes des sens, mais aussi les changements dans la tension des muscles du corps. (On le voit aussi des remarques de J. Rutz et de E. Sievers concernant l'influence de la tension des muscles du corps sur le son. L'opinion de Sievers d'après laquelle les positions des mains aussi exercent une influence sur le son et qu' „une position s'accorde bien avec un certain texte, sans que ce soit le même cas pour un autre“ dans lequel il produit des empêchements est compréhensible: pour pouvoir obtenir un timbre correspondant du son pendant une certaine lecture, on est obligé de faire une expression correspondante du visage, et pour pouvoir y réussir, étant donné que les muscles sont en rapport mutuels, il est nécessaire d'opérer un changement musculaire correspondant dans une autre partie du corps, qui répond à une telle expression du visage. Si l'on fait un mouvement qui ne correspond pas à cette expression du visage, il agira sur cette expression en tendant à l'empêcher, par conséquent il agira ainsi sur le son). Le mouvement que fait la langue représente une résultante de mouvements différents associés, qui lui viennent de différents côtés: des contractions que font les muscles des sens et les muscles des différentes parties du corps qui font l'effort. La tension des muscles que l'on obtient pendant un travail professionnel devient tonique puisqu'un tel travail se répète constamment de jour en jour.

Parmi les travaux souvent cités appartient aussi le parler; étant donné que ce travail se fait par la bouche, il est compréhensible, comme il a déjà été remarqué, qu'il laisse sur elle de fortes empreintes. Puisque la langue est une production collective, dans la prononciation de ses sons se trouve conservé le reflet de l'expression de ceux qui l'ont formée et portée. Dans la mesure où cette expression est différente de l'expression de l'individu qui emploie cette langue, elle vient en conflit avec l'expression individuelle, avec les traits que les événements vécus individuellement ont imprimé sur ce visage, ils la changent et la modifient chez tous les individus suivant le même chablon. C'est ainsi que l'individu, par la voie du langage conventionnel, en plus de l'expression qu'ont imprimé sur le visage les événements vécus personnellement, obtient aussi les traits d'une expression sociale commune. La configuration intérieure de la cavité buccale qui correspond à cette expression sociale commune sur le visage humain représente la base d'articulation du langage. C'est la position de la bouche, qui, dans les langues, est devenue constante, conventionnelle.

D'après la tradition de la langue, en rapport avec la tendance à recevoir la langue telle qu'elle est, inchangée, on tend à conserver cette base sans changement, mais sous l'influence d'autres facteurs (parmi lesquels le plus important est le travail professionnel) elle change. Ce changement se fait constamment d'autant plus que ceux qui le font n'en sont pas conscients. Ils ont tendance à prononcer le son d'après la représentation qu'ils ont dans l'esprit, mais dans la mesure où l'état de la tension tonique dirige les mouvements de la langue et des autres organes vocaux dans une autre direction ou dans la mesure où le son change sous l'influence de l'accent, ils prononcent ce son avec de minimes modifications. Sous l'influence de ces facteurs, le son aurait changé vite dans la direction vers laquelle le dirigent ces facteurs, mais la représentation de ce son qui reste le même et à travers laquelle on perçoit le son qu'on prononce comme s'il n'a pas changé (quoique dans sa prononciation il y ait certaines modifications), empêche ce changement, de sorte qu'elle ne continue pas et le son ne change pas dans une génération, mais reste avec cette différence minime que les individus de cette génération

ne remarquent pas. Cependant, la nouvelle génération reçoit exactement le son qu'elle entend et conçoit une représentation nouvelle d'après le son qu'elle entend; dans la mesure où chez cette nouvelle génération, sous l'influence des facteurs déjà mentionnés, il y a une tendance à diriger les changements des sons dans la même direction que chez la génération précédente, chez elle apparaît la même modification dans la même direction, mais l'idée de ce son s'affermi et, pour les mêmes raisons, empêche le changement de continuer dans cette direction. Le même processus se répète chez la génération suivante et ainsi de suite; le processus de changement de son continue dans chaque génération avec une différence minime dans la direction vers laquelle le dirige la position de la bouche et alors, à cause d'une action conservatrice de l'ancienne représentation, le son se stabilise. C'est pour cela que les changements des sons se font non seulement au cours d'une génération, mais au cours de plusieurs générations.

Les positions de la bouche qui s'obtiennent pendant les mêmes efforts sont en général les mêmes, puisque les mêmes efforts dans les mêmes organes demandent les mêmes mouvements; ces mouvements, qui sont identiques chez toutes les personnes d'une même profession, provoquent une même tension des muscles des organes vocaux. Cette tension tonique ainsi que la même manière de respirer, qui, entre autre, dépend aussi du travail professionnel, exerce une influence sur la prononciation des sons et la déviation de la base d'articulation se fait dans un sens déterminé, chez tous les individus à la même manière.

Les différentes nuances d'articulation obtenues en rapport avec le travail professionnel (qui au cours du développement historique de la société devient de plus en plus multiforme); se mêlent, s'égalent, reçoivent de nouvelles combinaisons et ceci forme dans les changements phonétiques de la langue une dynamique encore plus grande. C'est à cause de ces changements vocaux que change aussi la forme vocale des mots, qui perdent le rapport avec la signification. Mais, puisque l'expression vivante et changeante du visage, qui accompagne le langage, exerce une influence constante sur la prononciation des mots, se forment des nouveaux rapports entre le son et la signification.

Correction

Dans le résumé de l'article „Acc. pl. des pron. pers. de la 1e et de la 2e pers.“, publié dans cet *Annuaire* № 2, p. 15, l. 14, au lieu de: ses, lire: ces; l. 15-17, lire: aujourd'hui en telle position dans les parlars où on emploie les formes *ne*, *ve*, ou, *ni*, *vi* les pronoms sont accentués; l. 20, après *na nj*, supprimer le point et virgule.